

H LETRAREN ARAZOA GIPUZKOARREN ARTEAN

JUAN SAN MARTIN

Batzuen H letraganako gorrotoa, beste batzuri konpreni ezina zaigu. Ulertu ezin hau, ez bakarrik ortografia betidanik aldakorra delako, baizik gainerako letrak bezala latinaren bidez hartua dugulako eta euskarazko lehen izkribuetan presente dugulako. Eus-kara idazten hasi zenetik, H “madarikatua” hor dago.

Euskalki batzuetan ahoskatzen dute, beste batzuetan ez; baina, badira kontsonantez aldatuz: *agoa, ogea, bigar, bixotza*, eta antzerako hitzetan, inoiz fonetismoak badira ere; hor dira Nafarroan *gan, gemen, gura, ...: kan, kemen, kura ...* Baina hau ere arrazoibide kaxkarra litzake, Mendebaldean *z* eta *ts* ez dituzte edo ez ditugu ahostatzen, baina ez zaigu iduritzen hauek kentzea, naiz eta hiztegian H bera baino gehiagotan konsultatu behar badugu ere. Nere asmoa ezta eztabaida hoietan sartzea. Bakoitzak hauta dezala zer komeni zaion, bere uste edo gustoen arabera, eta libertate osoarekin jokatu. Nik gaur hemen agertu nahi dudana, zera da, H letra gipuzkoar idazleen artean inoiz erabili izan dela, eta hontarako lekukotasunak jarri nahi nituzke. Jakina da Landuchio-ren hiztegian (1562. urtekoa) atxeak agertzen direla, Nafar-Akitaniako hilarrietan ere bai; baina garai ilun haietara jo gabe, natorren gure idazle ezagunagoetara. Eta XVIII. mendean gure literaturaren pizkundera Hego Euskalerrira ekarri zutenen artekoak ditugu Larramendi, Mendiburu, Kardaberaz eta Ubillos. Hauetik, bat ez beste guztiak agertu ziren atkezale.

Kardaberazek, K gorrotatzen zuen garai hartan. Ez zuen K letra onartzen. Baina H bera ere ez zitzaion gogoko. Gutti ba-

tzutan erabili bazuen ere, ez zuen ikusten H-ren premiarik, alperrikakoa zeritzalako. Hala ere, Aita Asteteren "Christauaren doctrina" euskaraz ematean, H-kin eman zuen. Liburu hau L. J. Riesgoren moldiztegian argitaratu zen, Donostian bertan hamazortzigarren mendean. Urterik gabe azaldu zen, baina inprimategi honek 1752tik 1802ra arte iraun zuen, oso oker ez banago.

Manuel Larramendik, "Diccionario Trilingüe"ren hitzaurreko XXXVIII. atalean H-ren erabilkeraren alderako arrazoiak agertzen ditu. Horrez gainera, ikus 1745ean argitaratu zen hiztegi honetan *vocablo* hitza bera. Gomendio hau jarraitu zuten nonbait Mendiburuk eta Ubillosek, eta gipuzkoarrak izanik ere, atxez idatzi zituzten beren izkribuak. Mendibururen, "Otoitz-gaiak", 1760garren urtean Iruñean argitaratuak, Tolosako E. López-ek birargitaratu zituen 1904an, baina H guztiak kenduta.

Hemeritzigarren mendeko giputz idazleak apenas erabili zuten H letrarik, guti batzuk baizik. Hala ere, Jose Manterolak lehen aldiko "Cancionero Vasco" hartan (1877), II. tomoaren 35. orrialdean agertzen denez, *itz* eta *hitz* bi erak jotzen ditu gipukoeratzat, H-kin eta H gabe.

Tomas Eleizalde, Bergarako San Pedro-ko apaizak 1878an argitara eman zuen "Cristauaren gordairua" deritzan liburua ere atxeaz dago. Gregorio Arruek ordea bereizgarritzat erabiltzen zuen. Honen itzulpen lanetako euskara oso egokia eta txukuna iduritzen zaigu. Eta, adibidetzat Juan José Mogelek bizkaieraz egin zuen "Baserritar jaquitunaren ehecho escolia", honek 1816an emana, G. Arruek 1878an gipuzkeraz agertu zuen Tolosako B. Gurrutzagaren moldiztegian, eta egile bizkaitarrak atxerik gabe emana, Arruek gipuzkeraz H ta guzi jarri zuen. Bere hitzaurre laburrean hala aurkituko ditugu *hill* eta *hitz*, eta liburuaren barna ere erregela bera jarraitu zuen. G. Arrue bera izan zen Félix Sardá y Salvani-
ren "El Liberalismo es pecado" itzuli zuena (1887), "Liberalen dotriña pecatu da" izenez. Hau bai barregarria, liberalen kontra H-kin idatziaz. Hark nonbait etzituen ikusten H letrak zituen perilak, zeren orain, batzuentzat, gorriena omen da. Sineskaitza da setati batzuen tiki-mikietatik noraino eramán diren H-ren us-teak.

Gure mendean osterá, hemeretzigarren mendean baino ugariago erabili dute H letra Arantzazuko Biltzarra baino lehen ere. Orixek berak "Barne-Muinetan" (1934) deritzain liburuan eta Euzko-gogoa

aldizkarian. Gerratik herbesteratutako zenbaitek, Ipar Euskal-Herriko influentziak edo. Gernika eta Euzko-gogoa aldizkarietan ez ezik, EGAN-en ere nabari da eta lekukotasun batzuk jarriko ditut: 1956-ko EGAN aldizkariak aztertzen baditugu, Gabriel Aresti, Aingeru Irigaray (honek aspalditik jarraitu duen bidea izan da), Antonio M.ª Labayen eta beste.

Ez ahaztu Yon Etxaidek 1955ean argitaratu zuen "Joanak-joan" eta 1958ko "Amasei seme Euskalerriko" H-kin idatzi zituela. Antonio Labayen-ek, besteak beste, "Domenjon de Andia, Gipuzkoa-ko erregea", 1965ean Zarautzen argitaratua. Gero, H espantagarriaren aurka atera zen liburu batean, H tximistadunak baserria eratsiz azalean zuela, han esaten zen argazki ta guzi inoiz H-rik erabili ez zuen euskaltzainetako bat zela. Amaika gezur erabili da, alde batetik eta bestetik. Bortxakeriak erabili direla esaten dutenek ere badira. Hala izanen da, zeren elkar-lanean egin behar genuen lan batean, H-rik ez erabiltzera edo bestela parterik ez hartzera behartu ninduten ni neu. Bestalderakorik ere izan da. Bai horixe. Baina, batzuk, Arantzazuko gomendiora arte erabili ez genueneta-koak gara. Eta, gainera, lehendik erabiltzen zutenen kontrarik egin gabeak eta gero ere ez erabiltzen ez dutenei.

Hainbeste alperrikako eztabaidaren gainetik, hamar urteren buruan H letraren erabilkerazko lehen saioa Bergarako Biltzarra-
ren aurrean aztertu du Euskaltzaindiak. Agertzen denez, Arantzazun begi onez ikusia, idazlerik gehienak erabiltzearen aldekoak dira. Bestalde, erraz ikus daitake, erabilkerak deseztatu duela H-ren zailtasuna. Erabili ez dutenek zailtasuna hartzen bai dute arrazoitzat, baina erabili ezik nola dakite hori?

Egiazko abertzaleak Zazpiak-bat nahi du, eta hau besteei ere amor emanaz egiten da, demokraziaz nahi baldin bada. Eta amor ematea zen den jakin nahi duenak azken 1978ko irailaren 14ko Herria astekaria irakur dezala, beste zenbait gauzaren artean hara zer dion bertan Bergarako Biltzarrari buruz: "Hirugarren eguna izan da oroz gainetik H letraren eguna, Ipar-aldeko zazpi euskaltzainek apailatu zute saila, P. Lafitte eta J. Haritschelhar-en gain utziz lanaren presentatzea."

"Batasunaren onetan iparrekoek on-hartu zuten *x* letra *ch*-en orde; eta kontsonante ondoko *h* kendu ere. Hegokoez zertako ez lezakete *h* on-har, haiek ere beren aldetik? Denok badakite españaola irakurtzen, nahiz mintzaira hori *h*-ez emokatua den; aski

dute ez ahoskatzea euskaraz, erdaraz egiten duten bezala. Ber-
tzenaz ere 200hitzen afera da, bertzeak heien ganikakoak baitira;
eta *h* ez da lehen edo bigarren silaban baizik gertatzen hitz xin-
pletan. Ez dugu uste aditzale guziak gure ganatu ditugula aldi
hontan ere. Baina ez etsi!”

Guztion artean egin dezagun egiazko Zazpiak-bat. Ez elkar
zapalduz, bai elkar onartuz, Beharrezkoa zaigu bat egitea. Bata-
sunean dago indarra.